

TIL VA JAMIYATNING O‘ZARO ALOQADORLIGI HAMDA TILNING KELIB CHIQISHI MASALALARI

Murtazoyeva Shaxzoda Alisher qizi

*Buxoro davlat pedagogika instituti,
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi*

ANNOTATSIYA. *Mazkur maqolada tilning jamiyat hayotidagi o‘rni, uning ijtimoiy tabiati va shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi. Til va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligi Vilgelm fon Gumboldtning antinomialari hamda tilning paydo bo‘lishi haqidagi ilmiy farazlar (onomatopeya, emotsional, mehnat farazi) orqali yoritilgan. Tadqiqotda til nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkuri va madaniyatini shakllantiruvchi asosiy omil ekanligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Til, jamiyat, sotsiolingvistika, antinomiya, tafakkur, muloqot, onomatopeya, mehnat farazi, nutq faoliyati, ijtimoiy hodisa.*

KIRISH

Til insoniyat sivilizatsiyasining eng buyuk mahsuli bo‘lib, u jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi muloqotni ta‘minlovchi asosiy belgi tizimidir. U jamiyat tarixini aks ettiruvchi ko‘zgu bo‘lib, insonning ma‘naviy va ma‘rifiy kamolotida belgilovchi ahamiyatga ega. Til va uning amaliy ko‘rinishi bo‘lgan nutq inson ruhiyati, madaniyati va shaxsiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

ASOSIY QISM

Tilga bo‘lgan qiziqish qadimgi davrlardan (eramizdan avvalgi V asr) boshlangan bo‘lib, Hindiston, Yunoniston, Rim va Movarounnahr kabi mintaqalarda o‘ziga xos tilshunoslik maktablari shakllangan.

1. V. Gumboldtning Til Antinomialari

Tilshunos olim Vilgelm fon Gumboldt tilni murakkab va qarama-qarshi xususiyatlarga ega hodisa sifatida baholab, **antinomiya** (qarama-qarshilik) metodini taklif etgan. Uning asosiy qarashlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **Til va tafakkur antinomiyasi:** Til va tafakkur bir-birini taqozo etuvchi ajralmas hodisalardir. Tilsiz tafakkur shakllanmaganidek, til ham tafakkursiz mavjud bo‘la olmaydi.

- **Faoliyat (Energeia) va Mahsul (Ergon) antinomiyasi:** Til doimiy rivojlanib turadigan dinamik hodisadir. U bir tomondan nutqiy faoliyat (*energeia*) bo‘lsa, ikkinchi tomondan ushbu faoliyatning o‘tmishdagi natijasi — turg‘un tizim (*ergon*) hisoblanadi.

- **Til va nutq munosabati:** Ushbu antinomiya tilning umumiy qoidalari va ularning individual nutqda namoyon bo‘lishi o‘rtasidagi farqni yoritadi.

• **Obyektivlik va subyektivlik antinomiya:** Til jamiyat tomonidan oʻrnatilgan obyektiv qoidalarga ega, biroq har bir soʻzlovchi oʻz nutqi orqali unga subyektiv hissa qoʻshadi.

• **Jamoaviylik va individuallik antinomiya:** Shaxs oʻzidan oldingi avlodlar yaratgan jamoaviy tildan foydalansa-da, nutq jarayonida oʻz individual xususiyatlarini namoyon etadi.

V. Gumboldt taʼlimotiga koʻra, til — xalq ruhining koʻzgusidir. Uning antinomialari tilning statik emas, balki dinamik hodisa ekanligini isbotlaydi.

2. Tilning Kelib Chiqishi Haqidagi Nazariyalar

Tilning paydo boʻlishi borasida ikki asosiy yoʻnalish mavjud: uni **tabiiy hodisa** (A. Shleyxer) yoki **ijtimoiy hodisa** (materialistik qarash) sifatida talqin qilish.

Nazariya nomi	Mohiyati	Misol
Onomatopeya	Tabiatdagi tovushlarga taqlid qilish orqali soʻzlarning hosil boʻlishi.	"Gʻuv-gʻuv", "vov-vov", "taq-tuq".
Emotsional	Insonning ichki his-tuygʻulari (hayrat, ogʻriq, quvonch) natijasida chiqqan tovushlar.	Oh, uh, voy, eh kabi undovlar.
Mehnat farazi	Birgalikdagi mehnat jarayonida oʻzaro hamkorlik va aloqa ehtiyoji natijasida tilning shakllanishi.	Jamoaviy mehnat va muloqot jarayonlari.

3. Til va tafakkur uzviyligi

Til va tafakkur chambarchas bogʻliq boʻlsa-da, ular aynan bir narsa emas. Tafakkur — tashqi olamning miyadagi aksi boʻlsa, til — bu fikrni moddiy (tovush yoki yozuv) shaklga soluvchi vositadir. Til jamiyatdan tashqarida shakllanmaydi; bunga "Maugli" hodisasi (ijtimoiy muhitdan ajralgan bolalarning nutq qobiliyati rivojlanmasligi) yorqin misol boʻla oladi.

XULOSA

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, til ijtimoiy xarakterga ega boʻlib, jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy rivojlanadi. Jamiyatdagi oʻzgarishlar tilda yangi qatlamlarni keltirib chiqaradi va u tarixiy-madaniy merosni saqlovchi asosiy omil boʻlib xizmat qiladi. Til va jamiyatning oʻzaro munosabatini oʻrganish nafaqat tilshunoslik, balki sotsiologiya va falsafa fanlari uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Zamonaviy sotsiolingvistika nuqtayi nazaridan, til va jamiyat aloqadorligini oʻrganish bugungi globallashuv davrida milliy tilning oʻziga xosligini saqlab qolish, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni til orqali tartibga solish va tarixiy-madaniy merosni kelajak avlodga yetkazishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Zero, til — jamiyatning xotirasi, tafakkur quroli va sivilizatsiyalararo muloqotning eng ishonchli koʻprigidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Gumboldt V. fon.** Vilgelm fon Gumboldt: Izbranniye trudi po yazikoznaniyu. – Moskva: Progress, 1984.
2. **Ne'matov H., Rasulov R.** O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
3. **Nurmonov A.** Struktural tilshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2004.
4. **Sayfullayeva R., Abuzalova M., G'aybullayeva N.** Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. **Sharipova O'., Yo'ldoshev I.** Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2006.
6. **Xolmanova Z.** Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2020.
7. **Yo'ldoshev I.** Sotsiolingvistika (O'quv qo'llanma). – Toshkent: ToshDO'TAU, 2018.
8. **Zveginsev V.A.** Istoriya yazikoznaniya XIX-XX vekov v ocherkax i izvlecheniyax. – Moskva: Prosveteniye, 1960.